

Міхеєва О.К.
кандидат історичних наук, доцент,
докторант Донецького національного університету
(Україна)

Система партійної політики і політична поведінка громадян в Україні

Коротка історія становлення багатопартійності в Україні

Історія формування сучасної партійної системи України бере свої витoki у процесах часів перебудови. Підґрунтям для становлення багатопартійності були, з одного боку, легалізовані монополісти (інтегровані в радянську систему партії та організації, зокрема, КПРС та комсомол), та з іншого – переслідувані системою представники дисидентських кіл (передусім релігійного, правозахисного та національного спрямування).

Специфікою процесу становлення багатопартійності в Радянському Союзі часів перебудови, а згодом і в незалежній Україні було те, що багатопартійність формувалася в умовах паралізованого громадянського суспільства, відсутності у громадян радянської держави політичного досвіду, здатності висловлювати та відстоювати свою позицію. Можливо цим, в першу чергу, було зумовлене те, що становлення багатопартійності підштовхувалося «згори» більш інтенсивно, ніж формувалося як ініціатива «знизу». Не менш важливим моментом становлення багатопартійності є вкрай короткий період її формування. Фактично, історія становлення української багатопартійності вкладається у п'ять років¹. На початковому етапі відбулася поляризація правого та лівого крила політичного спектру, що не в останню чергу було зумовлене розгортанням економічної, соціальної та політичної кризи в країні.

Вочевидь цим і зумовлюється характер перших політичних сил, згодом партій, що з'являються на території тоді ще Української Радянської Соціалістичної Республіки у 1988-1989 рр. як певна альтернатива монополізму КПРС. У рамках перебудовних процесів в межах КПРС виокремлюється демократичне крило, орієнтоване на ревізію комуністичних цінностей та критичне переосмислення досвіду соціалістичного будівництва, та з «Народного руху України за перебудову» (розгортання якого було ініційоване Спілкою письменників України, що виголосили свою позицію через друкований орган «Літературна Україна») й діячів Української Гельсінської спілки (УГС) виростає спочатку політичне об'єднання без фіксованого членства, а згодом і політична партія – Народний Рух України (НРУ). Якщо на початковому етапі обидві сили демонстрували свою готовність активно сприяти перебудовним процесам, то згодом, в діяльності НРУ на перше місце висувається національне питання, зокрема здобуття незалежності для України.

На фоні активного протистояння головних двох акторів політичної та партійної боротьби, в Україні з 1989 р. і до серпневих подій 1991 р. формується багатопартійність, яка характеризувалася поступовою появою невеликих за кількісним складом 20-ти політичних партій. Як вже зазначалося вище, радянське та пострадянське суспільство в умовах розпаду СРСР та становлення незалежних держав, в умовах кардинальних перетворень у економічній сфері, зміни політичних пріоритетів тощо, переживало докорінні **трансформації у соціальній структурі**. За таких умов новоствореним

¹ Україна: друга половина ХХ століття: Нариси історії / П.П.Панченко, М.Р.Плющ, Л.А.Шевченко та ін. – К.: Либідь, 1997. – С. 253.

політичним партіям було доволі складно виражати інтереси певної соціальної групи. Тож здебільшого вони ставали партіями «для себе», та більшість з них у своїх програмних документах уникали чіткого визначення того, інтереси якої соціальної верстви чи класу вони готові захищати.

Після серпневих та подальших подій 1991 р. (путч, розпад Радянського союзу, проголошення незалежності України) кількість партій починає стрімко зростати. На початок 1990-х років в Україні налічувалося вже більше 20-ти політичних партій, а на кінець 1990-х їх кількість перебільшила 100, у 2000-ні коливається від 120 до 150 (коливання залежать від термінів проведення виборів). Варто відзначити, що ця політична активність, попри означену вище її специфіку, відіграла значну роль у становленні **громадянської активності**, набутті громадянами політичного досвіду. За умов партійного розмаїття громадяни були змушені вчитися розбиратися у політичних ідеологіях та розрізняти між собою політичні партії. А також ця політична активність спровокувала виникнення у суспільстві різноманітних громадських рухів та об'єднань, які несли в собі значний громадський потенціал та певною мірою виконували *функції соціальної критики* щодо, як на їх погляд, надмірно серйозної політичної діяльності головних політичних акторів часів перебудови та початкового періоду незалежності України, здатних у класичних революційних традиціях битися «до останньої краплі крові».

Виникнення таких рухів та об'єднань було характерною особливістю країн усього, так званого, «соціалістичного табору» (особливо помітною була «Помаранчева альтернатива»), що діяла в Польщі за часів Солідарності; такі самі дії, які можна кваліфікувати як політичний гепенінг, ставали невід'ємною частиною міського життя і у великих містах Радянського Союзу – Москві, Санкт-Петербурзі (тоді – Ленінграді)). Не оминула така діяльність і український політичний простір. Досить цікавими були дії та гасла угруповання “Фіолетових” (найбільш популярні гасла – “Майбутнє або фіолетове, або ніяке” та “Фіолетові придуть – деякі підуть”, при цьому хто такі “деякі” і куди вони підуть – залишалось загадкою, але викликало у пересічного громадянина величезну кількість асоціацій в залежності від політичних настроїв та симпатій). Однак безсумнівними лідерами серед подібних організацій в Україні були діячі організації “Лучі Чучхе” (відома корейська формула – «Опертя на власні сили»), які провели чималу діяльність з абсурдизації політичних баталій між “комуністами” та “рухівцями”, боротьба між якими в умовах перебудови набувала подекуди нецивілізованих форм. «Чучхісти» неодноразово супроводжували політичні акції як одних, так і інших, відволікаючи їх однією своєю присутністю від основних завдань (за звичай із працями К.Маркса, В.І.Леніна, І.В.Сталіна та ритуальною “кімченірхою” – квіткою для покладень біля пам'ятників, проголошували 5-хвилинну голодовку з перервою на обід, закликали до боротьби з Міккі Маусами та іншими проявами імперіалізму, до прориття тунелю Київ – Пхеньян під Гімалаями тощо). Попри всю зовнішню пародійність та абсурдність подібних дій мусимо визнати їх чималий соціальний потенціал. Подібні сили виконували функції соціальної критики стосовно офіційних політичних акторів, сприяли прискоренню трансформаційних процесів в країні, змінюючи свідомість людей, роблячи її більш гнучкою та здатною сприймати та бачити незвичне, нестандартне². До того ж такі рухи та об'єднання були й непоганим підґрунтям для відпрацьовування навичок політичної та партійної діяльності та ставали простором народження громадянського суспільства. На думку політолога Д.Видріна в цьому полягає певний порятунок і перевага сучасного українського політикуму, який має «щеплення» абсурду завдяки участі або хоча б причетності до участі у «Лучах чучхе».

² Міхеєва О.К. Політичний гепенінг як різновид політичної девіації // Актуальні проблеми філософських, політологічних і релігієзнавчих досліджень (До 170-річчя філософського факультету КНУ ім. Т.Г.Шевченка). Матеріали міжнародної наукової конференції “Людина-Світ-Культура” (20-21 квітня 2004 р., Київ). – К.: Центр навчальної літератури, 2004. - С.841-843.

Цей початковий етап лібералізації фактично створив в українському суспільстві умови для поступового усталення багатопартійності (цей період тривав приблизно до 1994 р.), а згодом – переходу від багатопартійності до багатопартійної політичної системи (1994-1998 рр.)³, яка в силу цілого кола специфічних рис українських партій, на той момент могла бути визначена як атомістична модель за типологією партійних систем Дж. Сарторі. На тому етапі спостерігалось стрімке зростання кількості політичних партій, жодна з яких не мала під собою вагомому соціального підґрунтя. Досить швидко стало очевидним, що більшість партійних статутів та програм, незважаючи на розмаїття презентованих позицій, в цілому збігаються. Переважна більшість партій вибудовували лінію поведінки виходячи скоріше не з ідеологічних настанов, задекларованих у програмних документах, а з цілком прагматичних міркувань. Це призводило до розпорошування електорату між окремими недостатньо впливовими силами, нездатними презентувати окрему соціальну групу чи прошарок. Останнє є суттєвим моментом з точки зору розуміння специфіки електоральної поведінки мешканців України.

Партійна політика та «свій» електорат

Для будь-якої партії є важливим виокремити «свій» електорат. Однак в сучасній Україні це досить складно зробити на основі майнової диференціації, виокремлення певних соціальних верств. Тому українські партії вдалися до розподілу електорату іншого типу – **за територіальною (соціокультурною) ознакою**. Більшість виборів, що проходили в Україні, зафіксували наявність такого розподілу та виявили основні тенденції – на Заході України традиційно вищою є підтримка партій національного та національно-демократичного спрямування, Схід та Південь демонструють підтримку лівих сил, в центральній частині України електорат схиляється порівну як до тих, так і до інших сил⁴.

Ставка на територіальний розподіл електорату особливо проявила себе під час президентської кампанії 2004 р., яка не стала в цьому відношенні виключенням, а навпаки продемонструвала результативність використання саме регіонального поділу населення. За статистикою виборів «...В.Янукович був найбільш популярним на територіях, де раніше максимальні показники отримували ліві радикали, а В.Ющенко – на територіях, на яких традиційно голосують за консервативних правих»⁵.

Цей розподіл дався взнаки і на останніх президентських виборах 2010 р. Це стає очевидним, якщо розглянути репліки-мотивації щодо обрання того чи іншого кандидата⁶. Найбільш розповсюдженими репліками-мотивами були пов'язані із кандидатами очікування на краще та віра в них, особистісні та ділові якості кандидатів, стійкі політичні переконання самого виборця тощо. Вагому роль грала також «негативна мотивація» – за В. Януковича голосували «аби не прийшла до влади Ю.Тимошенко», а за Ю.Тимошенко голосували, щоб президентом не став В. Янукович.

³ Автореф. дис... канд. політ. наук: 23.00.02 / О.Ю. Бойко; Чернів. нац. ун-т ім. Ю.Федьковича. – Чернівці, 2005. – 20 с. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://disser.com.ua/contents/17634.html>

⁴ Якименко Ю. Особливості еволюції партійної системи України у 2004 – 2007 роках. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.politik.org.ua/vid/magcontent.php3?m=1&n=83&c=2033>

⁵ Черкашин К. В. Електоральна поведінка населення незалежної України в регіональних зрізах: Дис. канд. політичних наук / Таврійський національний університет ім. В. І. Вернадського, 2005. – С. 14.

⁶ База даних порівняльного міжрегіонального дослідження “Львів-Донецьк-Київ-Житомир-Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей”, проведеного 2010 р. кафедрою історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка у співпраці з Інститутом соціальних досліджень Мічиганського університету та Програмою дослідження сучасної історії України імені Петра Яцика. Співавторами зазначених вище проектів є проф. Я.Грицак (Інститут історичних досліджень Львівського національного університету імені Івана Франка), д-р О.Маланчук (Інститут соціальних досліджень Мічиганського університету), проф. Н.Черниш та доц. В.Сусак (кафедра історії та теорії соціології Львівського національного університету імені Івана Франка). Опитано 2000 осіб, статистична похибка +/- 2,19%.

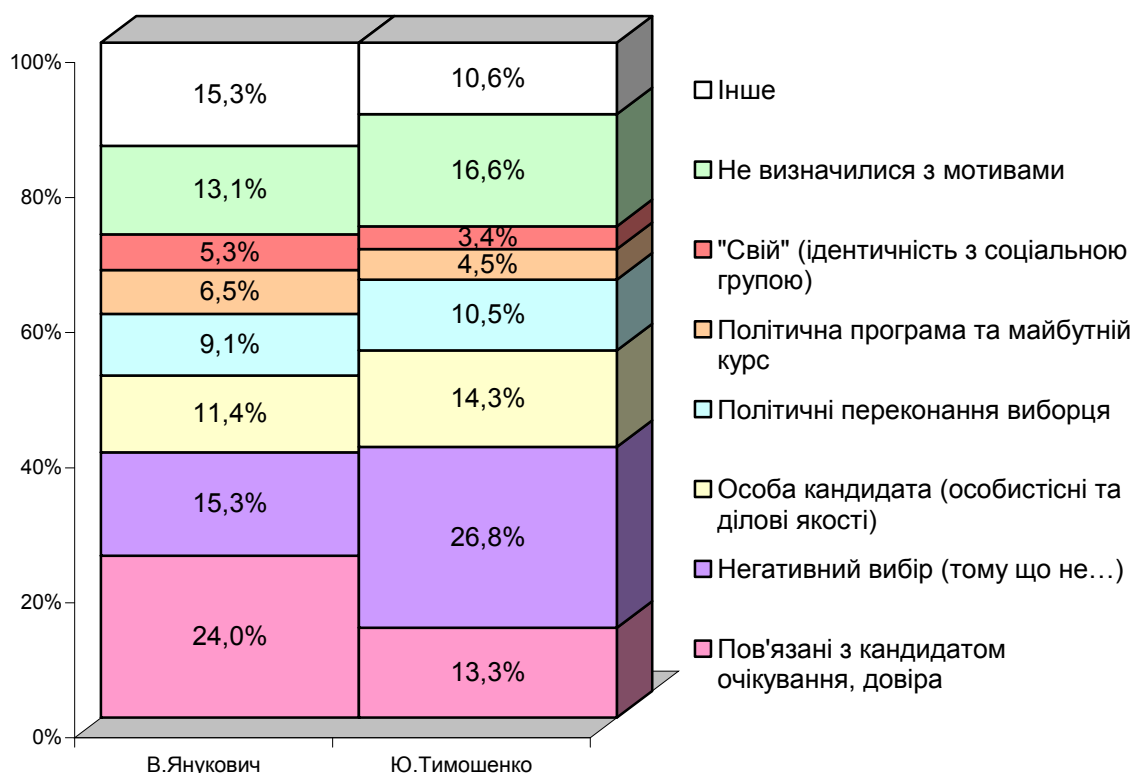

Рис.1 Основні мотиви щодо вибору того чи іншого кандидата в президенти на виборах 2010 р. в Україні⁷

Розгляд певних груп реплік-мотивацій по окремих містах з усією очевидністю підтверджує подальше збереження розподілу електорату за територіальною ознакою – дзеркально зворотними у оцінках В. Януковича й Ю. Тимошенко є мешканці міст Львів та Донецьк. Відчутно меншим є розходження між «крайніми» позиціями у Центральній Україні, чим і зумовлюється те, що справжня боротьба за електорат розгортається в центральній частині України, бо від того, на чий бік вона стане, залежить перемога на виборах.

⁷ База даних сравнительного межрегионального исследования “Львов-Донецк-Киев-Житомир-Херсон: социологический анализ групповых идентичностей и иерархий общественных лояльностей», проведенного в 2010 г. кафедрой истории и теории социологии Львовского национального университета имени Ивана Франко совместно с Институтом социальных исследований Мичиганского университета и Программой исследования современной истории имени Петра Яцика. Соавторами указанных выше проектов являются Я.Грицак (Институт исторических исследований Львовского национального университета им. Ивана Франко), д-р О.Маланчук (Институт социальных исследований Мичиганского университета), проф. Н.Черныш та доц. В.Сусак (кафедра истории и теории социологии Львовского национального университета имени Ивана Франко). Опрошено 2000 человек, статистическая погрешность +/- 2,19%.

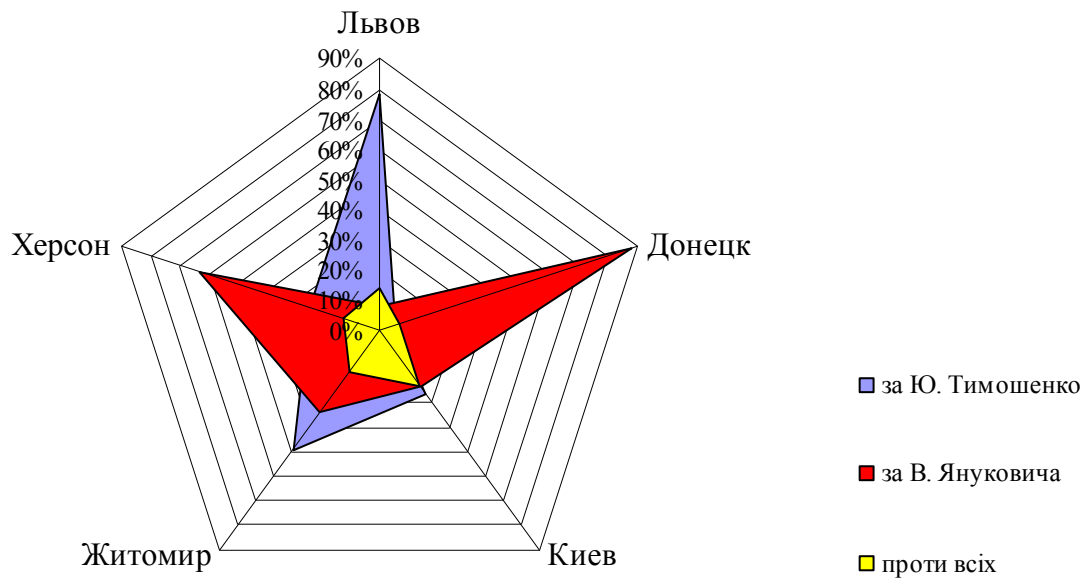

Рис. 2 Розподіл респондентів, що проголосували за того чи іншого кандидата в президенти у другому турі виборів в Україні у 2010 р. (за ознакою «місто проживання»)

Ставлення населення до багатопартійності

Завдяки переходу до пропорційної системи виборчого процесу (що застосовувалася під час виборів до Верховної Ради у 2006, 2007 рр.), в Україні утворюються умови для формування **партій парламентського типу**. Однак суперечки як в середині цих груп, так і між ними не дозволяють говорити про успішність процесу створення парламентських партій в Україні, і тим більше про завершення цього процесу. Означені суперечки, перманентні конфлікти та взаємні звинувачення, призводять до зниження інтересу та довіри народу до партій та їх лідерів, а зрештою і нівелюють саму систему багатопартійності. Так, за даними соціологічного моніторингу «Українське суспільство 1992-2008»⁸ збільшується відсоток громадян України, які визнають, що країні не потрібна багатопартійна система.

⁸ Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 501

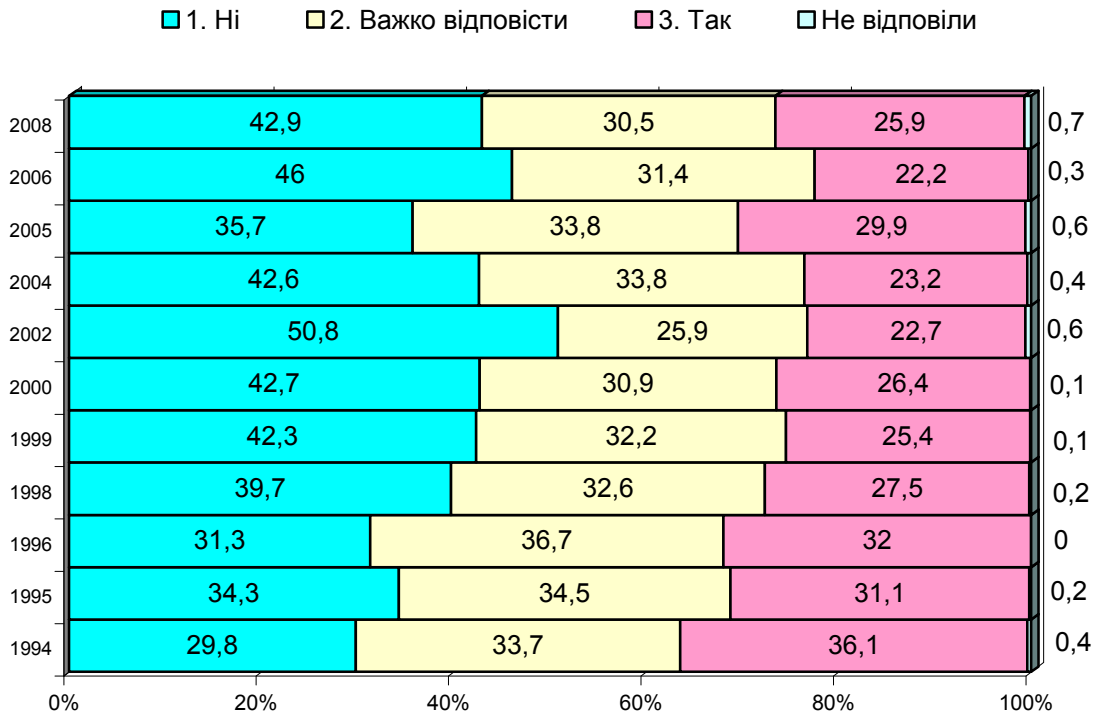

Рис. 5 Чи потрібна Україні багатопартійна система? (%)

Очевидно, що неприйняття викликає не сама багатопартійність, а її український варіант, що свідчить про необхідність реформування партійної системи з метою подолання розриву з населенням та наближення партій до тих, чії інтереси вони декларативно захищають.

У 2009 р. питання у опитувальнику було деталізоване з метою виявлення бажаної партійної системи.

Таблиця 1

Яка партійна система є найкращою для України сьогодні? (2009, %)

1. Потрібна безпартійна система	5,7
2. Потрібна однопартійна система	13,4
3. Потрібна двопартійна система	18,8
4. Потрібна система 3-5 партій	16,6
5. Потрібна система 6-10 партій	3,2
6. Потрібна система більш як 10 партій	1,1
7. Важко відповісти	41,2

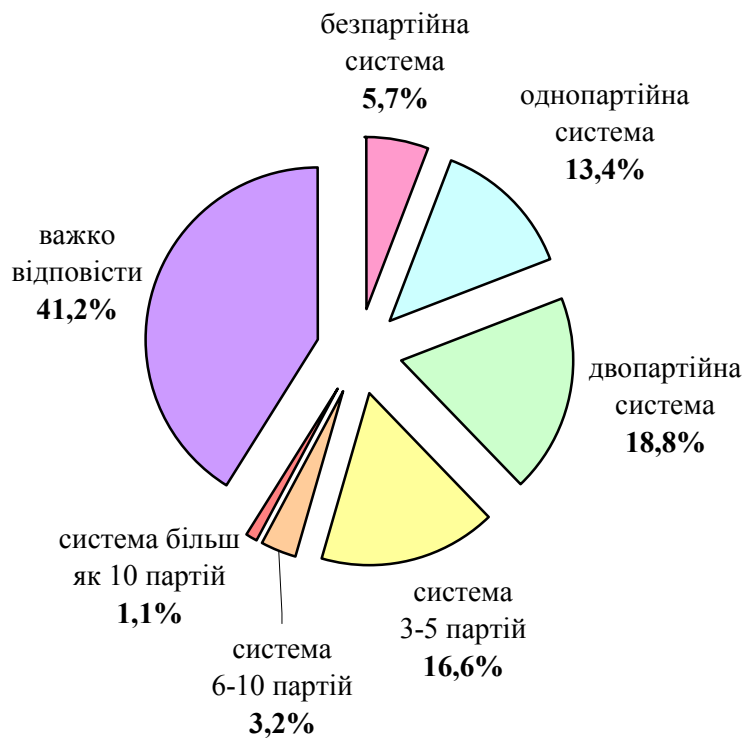

Рис. 6 Яка партійна система є найкращою для сучасної України?

Серед тих, хто визначився зі своєю позицією стосовно партійної системи, чітко виявляються групи прибічників одно- та двохпартійної системи, а також системи 3-5 партій. І хоча між цими партійними системами існує глибока сутнісна різниця, у даному випадку відповіді скоріше передають жадання «стриманої багатопартійності» (не більше п'яти політичних партій), ніж є запереченням багатопартійності взагалі.

Принципи формування парламенту

Не сприяло подальшому формуванню партій парламентського типу й структуруванню парламенту за партійним принципом тривале застосування мажоритарної та змішаної систем у формуванні українського парламенту. Змішаний тип виборчої системи був зумовлений перехідним станом суспільства, для якого «вибір типу виборчої системи є складною дилемою – повноцінне представництво чи структурований парламент. Зважаючи на високий рівень поляризації позицій політичних сил, ці завдання є здебільшого взаємовиключними»⁹.

Обидві системи – і мажоритарна, і пропорційна – мають свої недоліки та переваги, однак є цілком результативними. Їх результативність напряму залежить від їх адекватності стану політичного розвитку суспільства. Застосування в Україні мажоритарної та змішаної систем продемонстрували цілу низку серйозних мінусів, серед яких основними були можливості для маніпуляцій на рівні відносно невеликих територіальних одиниць, зловживання, використання адміністративного ресурсу, підкуп виборців тощо, що поставило під сумнів прозорість та чесність цих виборів. Також, результатом таких виборів ставав досить непередбачуваний парламент, в якому депутати-мажоритарники схильні були виявляти не стільки ідеологічну позицію, скільки прагматичну, та частіше за «партійців» переходили з фракції до фракції. За таких умов під сумнів ставилася можливість створення парламентської більшості.

⁹ Зеленько Г. Прогностичний ефект нового виборчого законодавства в Україні // Віче. – 2004. - №11. – С. 16-21.

Мусимо визнати, що і внаслідок проведення виборів на пропорційній основі не відбулося структурування парламенту за партійним принципом. Скоріше – монополізація політики декількома політичними силами, що суттєво звужує можливості молодих політичних сил репрезентувати себе в політичній сфері, стати рівноправними учасниками партійних змагань.

Не менш очевидними стали і інші недоліки пропорційної системи: «нестабільність у діяльності уряду й парламенту через постійне протистояння багатьох політичних сил; відсутність реальних зв'язків депутатів зі своїми виборцями і як наслідок – масові випадки нехтування правами й інтересами громадян; серйозну залежність парламентарів від їх політичних партій (блоків) та суб'єктивної волі їх керівників; монополізацію політичної системи декількома найбільшими політичними силами; обмеження умов для розвитку молодих політичних сил, які здатні продукувати нові ідеї, погляди й стратегії»¹⁰. Тож пропорційна система в Україні теж не сприяла формуванню відкритої конкуренції та прозорої системи виборів. Натомість вона породила новий вид політичного заробітку – продаж місць у списку. Також, депутатам від партії часто буває необхідно нагадувати, що вони мусять виражати та обстоювати в парламенті інтереси людей, а не партії.

Наявна політична практика виборів за цими системами призвела до певної розгубленості громадян у оцінці їх результативності та визначенні бажаної системи. За опитуванням «Омнібус-2009» 56,5% респондентів утруднилися з відповіддю на питання про кращу для них виборчу систему, 22,4% виявилися прибічниками мажоритарної системи, 12,0% – за вибори на пропорційній основі, 9,1% – за поєднання цих двох систем, коли мандати порівну розподіляються між «мажоритарниками» й «партійцями»¹¹.

Статус правлячих та опозиційних партій

Суто бюрократичні та політичні бар'єри до формування партій та змагальницької системи партійної політики за сучасних умов значно послабилися. Втім залишаються досить суттєві економічні, інституційні та соціокультурні стримуючі чинники, що посилюються недостатнім досвідом протидії тенденціям до монополізації та корпоративізації влади.

В Законі «Про політичні партії України» наголошується на тому, що політичні партії мусять мати всеукраїнський статус та представляти всю Україну, враховуючи її етнонаціональне, мовне, культурно-історичне, економічне розмаїття тощо. Також політичні партії є рівними перед законом, що означає, що «органам державної влади, органам місцевого самоврядування, їх посадовим особам заборонено виокремлювати у своєму ставленні певні політичні партії чи надавати їм привілеї, а також сприяти політичним партіям у провадженні їх діяльності. Втручання з боку органів державної влади та органів місцевого самоврядування або їх посадових осіб у створення і внутрішню діяльність політичних партій та їх місцевих осередків забороняється»¹².

Однак мусимо звернути увагу на те, що в Україні і досі невизначеним залишається статус опозиційних партій, немає чітко зафіксованих домовленостей про межі участі їх та можливі посади в комітетах ВР чи органах влади, не визначено порядок отримання партіями статусу опозиційних. Це, певною мірою, обмежує їх політичні можливості та маргіналізує їх електорат.

¹⁰ Міністерство Юстиції України. Довідкова інформація. Реєстрація політичних партій. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.minjust.gov.ua/0/11728>.

¹¹ Українське суспільство 1992-2008. Соціологічний моніторинг / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2008. – С. 514.

¹² Тимохін М.Г. Правові засади діяльності політичних партій в Україні та їх впливу на здійснення державного управління. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DUTP/2007-1/txts/07tmgdpp.htm>

Формування партійних списків

Те, що сьогодні відбувається всередині українських партій, викликає посилену увагу як з боку науковців, так і з боку пересічних громадян. Конкуренція між основними політичними гравцями, перманентне підтримування конфлікту між ними, а також специфіка функціонування політичного ринку в Україні, на якій наголошувалося вище, призводять до намагання втаємничити партією свою «внутрішню кухню».

На думку українського політолога В. Карасьова, «в Україні немає справжніх партій, які формувалися знизу на базі робітничих рухів або аристократичних еліт. В Україні є лише партії-кліки, які добре описувала Барбара Гедес в книзі «Дилема політика» на прикладі Латинської Америки. Партії-кліки – це структурований доступ до влади. Потрапив у список партії – будеш у владі. Тебе влаштують. Але це не партії, які відображають волю людей, соціальні інтереси. Відображаються інтереси або бізнесу, або самих політиків. В Україні виникла колонізація партій економічними гравцями. Виникла подвійна закритість списків: по-перше, в списку не можна поміняти людину, а, по-друге, списки формуються в закритому режимі, партійними лідерами та спонсорами на основі політичної доцільності. Формування партійних списків перетворюється на рекрутування, а самі партії – на рекрутингові агентства в політиці. Це не партії, а якісь ялинки з гірляндами, де члени партії як святкові шарики – просто висять і нічого не вирішують»¹³.

Така ситуація часто викликає обурення як пересічних громадян, так і самих членів партії, які так само виявляються відстороненими від формування партійних списків. При цьому така тенденція спостерігається на всіх рівнях обрання депутатів – від місцевих до депутатів Верховної Ради:

«Під час виборів в органи місцевого самоврядування жителі Тернопільщини не будуть знати імена тих людей, за яких вони, ймовірно що проголосують. Підтвердженням цієї думки є декілька аргументів, перший з яких – це сама процедура формування виборчих списків на партійних конференціях. Насамперед дивує кількісний склад делегатів конференції. Якщо після помаранчевої революції провладні партії на своїх міських чи обласних конференціях збирали по 300-500, а то й іноді до 800 делегатів, то під час формування виборчих списків такої пишності уже не було помітно. 100-120 делегатів - це мабуть максимум, на який спромігся блок “Наша Україна”. Хоча під час деяких конференцій ситуація була навіть близькою до парадоксу – 65 делегатів формують виборчий список, який складається з шестидесяти чоловік, чи 120 делегатів формують список з 120 чоловік. Тобто самі себе обираємо, проблема тільки в тому, щоб розподілити місця у списку. Причина такої скромності у кількості делегатів є дуже проста - чим менше народу, тим менше обурених і невдоволених.

Сценарій конференцій такий – лідер партії чи блоку зачитує першу п'ятірку виборчого списку і дає характеристику кожному з її учасників. Вже до десятого місця зачитуються тільки прізвища та імена, а далі тільки прізвища, та й то з якомога більшою швидкістю, щоб не можна було ні запам'ятати, ні записати. Далі іде майже одностайне голосування, яке свідчить про єдність у рядах партії чи блоку. Тобто, конференції у більшості випадків стали лише формальністю, насправді усе вирішувалося іще заздалегідь до їх проведення»¹⁴.

Досвід виборів 2006 р., що відбувався на пропорційній основі, особливо показав специфіку формування партійних списків кандидатів в депутати. Серйозній критиці були піддані списки майже всіх політичних партій за потрапляння в них на «прохідні місця» родичів впливових діячів партії, близьких до партійних функціонерів людей – охоронців, водіїв, секретарок тощо, включення в списки за демонстрацію енергетичних чи інших бізнес-потужностей (тобто представників бізнес-еліти) тощо.

¹³ Карасев В. Виступ на конгресі політологів України: про взаємозв'язки академічної та практичної політології. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.igls.com.ua/analytics/2158/>

¹⁴ Солтис Василь, *Виборці Тернопільщини будуть обирати kota у мішку* (Дискусія «Журнал Ї») - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.vgolos.com.ua/articles/3163.html>

Політичний аудит, проведений Аналітичним центром «Академією» з цього приводу у 2006 р., надав загальну та доволі показову картину щодо партійних списків: «За даними експертів і незалежних спостерігачів, списки практично всіх суб'єктів виборів-2006 р. формувалися кулуарно, без участі їх партійного активу, і на рівні штабів і обмежених груп інтересів. При цьому, прохідні місця у списках конкретних рейтингових політичних сил (блоків) продавалися особам, які раніше вже перебували у різних політичних організаціях і не проявляли прихильності до ідеології тих сил, яких вони сьогодні представляють на виборах-2006. А отже, малоімовірним є те, що саме такі особи в разі отримання депутатського мандату залишатимуться у лавах цих партій (блоків) і працюватимуть над реалізацією їх передвиборчих програм. І насамперед тому, що такі особи ставляться до владного мандату, не як до відповідальності перед тими, хто їм делегував владу, а як до товару, який купується-продається і служить інструментом примноження особистого капіталу»¹⁵.

Шквал критики, з яким зіштовхнулися різні політичні сили у 2006 р., змусив їх підкоректувати списки у наступному 2007 р. Так, за оцінками Бі-Бі-Сі списків партій, останні позбулася персон з сервісу, за невеликими виключеннями.

Але ситуація і надалі залишається доволі складною, що породжує в політичній сфері жваві дискусії з приводу того, як саме необхідно реформувати існуючу систему партійного представництва в парламенті, включаючи і частину формування партійних списків кандидатів в депутати. Як підкреслює О.Кошель: «Сьогодні трапляються такі випадки, коли лідери політичних сил не можуть дати чіткої відповіді, звідки взявся той чи інший кандидат у їх виборчому списку. Слід змінити внутрішні правила формування виборчих списків, щоб вони не залежали виключно від партійних лідерів, а формувались рішенням партійної більшості, і щоб спонсори не мали настільки вагомого впливу»¹⁶.

Тож варто говорити про необхідність таких змін, які б призвели до зламу системи номенклатурно-партійних висунув за ініціативою лідера партії та його найближчого оточення, оскільки така система веде до формування парламенту з людей, що звітні лише перед лідером партії, і в меншому ступені – перед партією в цілому, не кажучи вже про суспільство чи будь-яку суспільну групу, на вираження інтересів якої претендує дана політична сила.

Доступність партійної інформації та її вплив на політичну участь

Відкритий доступ до інформації про висунення кандидатів на посаду чи виборів лідерів партійних структур обмежений колом об'єктивних та суб'єктивних обставин, що призводить до майже поголовного перетворення регіональних та загальнонаціональних партійних еліт у достатньо замкнені та закриті корпорації.

Виборчі кампанії в Україні останнім часом почали забезпечувати громадськість достатньою кількістю інформації, яка полегшує інформований та більш-менш усвідомлений вибір. Разом з тим, посилюються різнобічні можливості маніпулювання суспільною думкою. Крім того, значна частина експертного співтовариства констатує зниження якості громадсько-політичної аналітики у вітчизняних ЗМІ, що об'єктивно відбивається і на інформаційному супроводженні виборчих кампаній.

Щодо презентації партійної інформації через ЗМІ, то тут ситуація ускладнюється тим, що в Україні досі існує проблема з незалежними засобами масової інформації. Більшість їх надходять до медіа-холдінгів впливових українських бізнесменів, за сумісництвом – політиків та активних діячів партій. Однак, на думку Н.Костенко, ситуація

¹⁵ Моніторинг. Влада. АЦ «Академія» розпочав політичний аудит ключових положень передвиборчих програм, заяв, досягнутих результатів та партійних списків найбільш рейтингових суб'єктів виборів-2006. - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.academia.org.ua/index.php?p_id=48&id=622

¹⁶ Кошель О. Основні проблеми партій у внутрішніх механізмах роботи - експерт - [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news07.join.com.ua/?p=10968>

корегується за рахунок того, що пересічний українець теоретично має можливість відстежувати інформацію по різних інформаційних джерелах (різних друкованих виданнях, теленовинах, радіоповідомленнях тощо) та потім збирати її до купи як «puzzles» – тож ми маємо справу якщо не з дійсним плюралізмом думок, то хоч б з механістичним плюралізмом¹⁷. Але варто зауважити, що на практиці пересічна людина не має ані часу, ані мотиву до такої аналітичної діяльності.

Фінансування політичних партій

Показовою залишається ситуація фінансування діяльності політичних партій. В тій частині, що стосується фінансування виборчих кампаній, законодавство більш-менш виконується. В тій частині, що стосується фінансування діяльності партій в парламенті, яка не пов'язана із виборами, дія закону постійно призупиняється, а отже, прозорості як не було, так і немає. Партійні фонди продовжують формуватися переважно «тіньовими» шляхами. За оцінками експертів (усне інтерв'ю), означене «тіньове» фінансування стабільно складає 40-50% партійних коштів (а, наприклад, в Польщі, вдалося зробити «видимим» 90% фінансування політичних партій).

Непрозорість фінансування призводить до використання моменту «зовнішнього спонсорства» політичними акторами у якості інформації на рівні «компромату» (Прикладом цього може бути серія газетних публікацій-звинувачень на адресу різних партій у продажу самих себе та країни, творення термінів «грантодавці» та «гранітоїди» тощо). Неоднозначне ставлення населення України до зростання зовнішнього втручання дозволяє використовувати інформацію про зв'язок політичних кампаній із західним або російським фінансуванням відповідними політичними силами як ще один аргумент проти суперника у передвиборчій кампанії. Для впливу на суспільну думку використовується і питання фінансування партій бізнесовими колами, що дозволяє звинувачувати партії у лобіюванні інтересів певних олігархічних груп.

Звинувачення з боку партій щодо конкурентів у застосуванні «західних» чи «російських» коштів знаходить свій відзвук відповідно до територіального (соціокультурного) поділу населення, а звинувачення у фінансуванні з боку олігархів – всього населення України (яке за даними дослідження “Львів-Донецьк-Київ-Житомир-Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей” у найменшій мірі ототожнює себе з такою соціальною групою, як «багаті»)¹⁸.

Підсумки

Сучасні українські партії продовжують робити ставку на регіональний електорат, позиціонують себе з певною територією, що в Україні набагато легше зробити, оскільки регіональні ідентичності виявляються більш стійкими та визначеними, ніж соціальні¹⁹. Це призводить до того, що партії сконцентровані передусім на політичній боротьбі зі своїми конкурентами на ринку влади, ніж орієнтовані на захист інтересів населення; не схильні до чіткого формулювання своїх політичних програм та визначення цільових груп, на захист інтересів яких має бути націлена діяльність партії.

Означені вище моменти, з *одного боку*, звужують можливості невеликих та молодих політичних сил якісно представити суспільству свої політичні проекти. Їх

¹⁷ Костенко Н. Публичные императивы медиа: время выборов // Социология: теория, методы, маркетинг. – 2006. - № 3. – С.220.

¹⁸ Україна модерна. Спеціальний випуск. Соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007, а також база даних порівняльного міжрегіонального дослідження “Львів-Донецьк-Київ-Житомир-Херсон: соціологічний аналіз групових ідентичностей та ієрархій суспільних лояльностей”...

¹⁹ Докладніше про це див.: Україна модерна. Спеціальний випуск. Соціальні ідентичності в сучасній Україні. – Київ-Львів: Критика, 2007.

неконкурентоспроможність обумовлена нерівним доступом до матеріальних, владних чи інформаційних ресурсів (останнє почасти можна було б вирішити за рахунок розміщення інформації про партію чи громадську організацію у мережі Інтернет, завдяки якій відбулася певна демократизація інформаційного поля та створені можливості для широкого оприлюднення інформації про невеликі групи, однак рівень користування Інтернетом в Україні ще не дозволяє повноцінно використовувати цей канал інформації, особливо поза межами великих міст). Не сприяє їх конкурентоспроможності і територіальний поділ електорату – невеликі партії змушені приєднуватися до лідерів, розчинятися в їх середовищі, оскільки побудова передвиборчих кампаній за ідеологічним сценарієм на фоні територіального поділу, є завідома програшною.

З іншого боку, специфіка партійної політики щільно пов'язана з специфікою політичної поведінки громадян України, які в цілому демонструють незацікавленість у політиці, низький рівень традицій участі в публічних практиках. За опитуванням 2009 р. 95,7% опитаних не належать до жодної з політичних організацій та рухів, 96,9% – не працювали в політичній партії та блоці, 83,7% взагалі не приймали участі як у конвенційних, так і у позаконвенційних формах політичної діяльності (до речі, значна більшість тих, хто все ж таки брав участь у будь-яких громадсько-політичних заходах – 10,2% від усіх опитаних – обмежилися такою формою діяльності, як переконування близьких, знайомих у правоті своїх політичних поглядів)²⁰. Населення України демонструє низький рівень асоційованості та розповсюдження практики політичного «заробітчанства» (22% громадян України вважають участь у мітингах та пікетуваннях непоганою формою заробітку, 37% вважають таку ситуацію нормальною, якщо людина підтримує ту політичну силу, якій симпатизує; пряму готовність приймати участь у політичних заходах за гроші продемонстрували 10% респондентів, 28% згодні іти на мітинг за гроші до своїх «симпатиків»)²¹.

Тож, за наявну в країні ситуацію відповідальність несуть не лише самі політичні партії, а й громадяни, політична поведінка яких не тільки залежить від політичної та партійної системи, а й формує її.

²⁰ Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 525.

²¹ Див.: Шульга М. Політичне заробітчанство // Українське суспільство 1992-2009. Динаміка соціальних змін / За ред. д.ек.н. В. Ворони, д.соц.н. М. Шульги. – К.: Інститут соціології НАН України, 2009. – С. 398-406.